

SYSTEM FORM CZASOWNIKOWYCH W UKRAIŃSKICH GWARACH NADDNIESTRZAŃSKICH NA TERENIE POLSKI

Maria Borciuch

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Streszczenie. Przedmiotem artykułu jest fleksja werbalna gwary ukraińskiej Hrebennego i wsi okolicznych – Potoków i Mostów Małych, w powiecie tomaszowskim (woj. lubelskie). Do II wojny światowej wsie te, podobnie jak i inne wsie okoliczne, zamieszkiwali prawie wyłącznie Ukraińcy, posługujący się zachodnioukraińską gwarą naddniestrzańską. Obecnie żyją oni w dużym rozproszeniu, przez co ich gwara nie ma warunków do rozwoju, a co za tym idzie przetrwania. Przedstawiony materiał zapisany został od najstarszego pokolenia nosicieli gwary.

Słowa kluczowe: gwary ukraińskie w Polsce, gwary naddniestrzańskie, czasownik

Gwary ukraińskie w Polsce były przedmiotem badań naukowców zarówno polskich, jak i ukraińskich. Doczekały się wielu publikacji, jednak wciąż brakuje opracowań z zakresu fleksji i słownictwa¹. Dlatego przedmiotem niniejszego artykułu jest fleksja werbalna ukraińskiej gwary naddniestrzańskiej Hrebennego (H) i wsi okolicznych – Potoków (P) i Mostów Małych (MM) w powiecie tomaszowskim w woj. lubelskim.

Po wysiedleniu Ukraińców w ramach „Akcji Wiśła” ze wschodnich i południowo-wschodnich województw powojennej Polski przestał istnieć zwarty obszar zamieszkiwany przez nosicieli gwar ukraińskich, w tym także naddniestrzańskich. Dlatego od ponad 60 lat, zarówno na terenach, na które ludzie zostali przesiedleni, jak i na rdzennym terytorium, gwary poddane są bardzo intensywnym wpływom polskim. Pozbawione możliwości dalszego rozwoju, gwary te znikają wraz z odejściem najstarszego pokolenia. Stan zachowania gwary naddniestrzańskiej w tym pokoleniu jest bardzo dobry. Pokolenie średnie i młodsze w zdecydowanej większości mieszka poza wsią i na co dzień posługuje się językiem polskim, zarówno w rodzinie, jak i poza nią. Gwarę znają zazwyczaj biernie (najmłodsze dzieci w większości nie znają jej w ogóle). Nieliczni w rodzinach posługują się gwarą stylizowaną na język literacki, w której wyraźne są też wpływy języka polskiego, szczególnie w sferze leksyki. Z wymienionych powodów możliwy był zapis mowy wyłącznie najstarszego pokolenia. Niniejsza praca dokumentuje więc pewien etap rozwoju gwary naddniestrzańskiej, zapisanej od najstarszych mieszkańców wsi Hrebenne, Mosty Małe i Potoki.

W badanych wsiach, podobnie jak na całym obszarze gwar dialektu południowo-zachodniego, występują wyłącznie bezokoliczniki z sufiksem *-ty*, np.:

¹ J. Rieger, *Przedmowa*, [w:] *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce*, Warszawa 2002, s. 7.

fűk'aty (MM), *pys'aty* (H), *sp'aty* (MM), *n'esty* (P), *pał'yty* (H), *ro"zum'ity* (MM), *ho"r'ity* (MM).

W czasownikach, których temat kończył się na *k, *g występują formy na -čy (np. *peč'y* < *peč'i* < **pek-ti*) oraz z rozszerzeniem -ščy:

tovkty – *še* (*tr'aktor*) *to"uč'y* *b'udy^e* *p'ole* (MM);

tekty – *zač'alo* *tyč'y* 'zaczęło przeciekać' (P);

pekty – *χud'yła* *na* *višil'ē* *pyč'y* (H);

vtekty – *ja* *v* *raŋ'iču* *mīχ* *fűč'y*² (MM);

bihty – *buŋ* *čas* *du* *m'ostiŋ* *pub'iščy* (H).

Przedstawioną postać infinitiwu zachowują także inne gwary południowo-zachodnie (na zachód od Kowla, Włodzimierza Wołyńskiego, Zbaraza, Chmielnickiego)³.

Do koniugacji I (K I) zalicza się czasowniki, które mają w 3 os. l. mn. końcówkę -ut' (^o) oraz samogłoskę sufiksalną -e- w temacie. Według paradygmatu koniugacji I odmieniają się następujące grupy czasowników:

a) bezokolicznik zakończony na -aty: *r'ušaty* *ši* (MM) / *r'uχaty* (H), *fűk'aty* (MM), *ni* *čyt'aty* *ni* *pys'aty* (H), *zapryh'aty* (H), *vž'aty* (H), *pumah'aty* (H), *pamniel'aty* (MM), *zb'yraty* (H), *χap'aty* (H), *tr'ymaty* (H), *vyč'eraty* (H), *zavaž'ety* (MM), *l'ety* (H), *vž'esty* (MM);

b) bezokolicznik zakończony na -ty: *pr'esty* (H), *cv'ysty* (H), *n'esty* (P), *č'uty* (H), *zam'esty* (H), *kłikn'uty* (H), *k'enuty* (H, P), *spryn'uty* (H), *pryv'esty* (H);

c) bezokolicznik zakończony na -yty: *vidykr'yty* (MM);

d) bezokolicznik zakończony na -ity: *χo"t'ity* (MM), *ro"zum'ity* (MM), *vul'ity* (MM), *ry^ev'ity* (H).

Do koniugacji II (K II) należą czasowniki, które w 3 os. l. mn kończą się na -at' (^o) (-'at' (^o)), a w temacie mają samogłoskę sufiksalną -y (-i-). Według paradygmatu koniugacji II odmieniają się następujące grupy czasowników:

a) bezokolicznik zakończony na -yty: *muč'yty* (H), *pał'yty* (H), *zn'yščyty* (MM), *ru^ob'yty* (MM), *kur'yty* (P), *fč'yty* (MM), *vuz'yty* (P), *kus'yty* (P);

b) bezokolicznik zakończony na -ity (-iity): *syd'ity* (MM), *duŋ'ety* (H), *v'yduŋity* (H), *kruŋ'ety* (H), *ho"r'ity* (MM), *te'rp'ity* (MM), *v'yidity* (H);

c) bezokolicznik zakończony na -aty: *ły^ež'aty* (H), *sp'aty* (MM).

Formy czasu teraźniejszego tworzone są od tematu czasu teraźniejszego przez dodanie końcówek osobowych.

² Por. akcent w formie 3 os. l. poj. *vun'a* *vže* z *m'ista* *fűičy* (MM).

³ Zob. Ф.Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966, s. 93 i 185.

Zestaw końcówek czasu teraźniejszego

L. poj.	Koniugacja I	Koniugacja II
1.	-u (-'u)	-u (-'u)
2.	-eš (-e'š, -y'eš, -y's, -e'š, -i'eš)	-y's, -i's
3.	-e (-e'y, -y'e, -y)	-yt ^(y) (-y), -it ^(y)
L. mn.		
1.	-emo (-y'emo, -ymo), -em, -mo	-ymo, -ym, -imo, -im
2.	-ete (-e'te, -y'e'ty, -y'ty'e, -y'te'y, -i'e'te) // -te	-yte (-y'ty'e), -ite
3.	-ut ^(y)	-at ^(y) (-'at ^(y) , -'et ^(y))

Przykłady

1 os. l. poj. (**K I**) – *ny* χ'oču *ja* tv'eji p'ensiji (MM), s'l'uxajū vže p'leta (MM), m'iju pr'esty (H), pamit'aju (H) // pamnit'aju // (H, MM) // pumjat'aju (P) // še pumhet'aju (P), nigd'e ši ny r'uxajū (MM), ja dyt'ynu by'r'u (MM), pryjizž'eju (MM), sl'ovo ti da'ju (MM), vytyke'm d'yvom ši dyv'uju (P), tak'ej iak vyhlid'aju (MM), k'azu tu ja tub'i (MM), hryz'u sa (MM), ja ši ny za'amluju (MM), vul'u 'wole' (MM); (**K II**) – v'yžu (P), ja tyš ny k'uru (P), ja huv'oru i'mu (MM) ja vže i hl'ažu (H), iak na hur'i syž'u tu ja na d'oli b'acu fšo (MM), b'izu du tylyfonu (H), pr'ošu by'r'it' (H), nazv'iska ny n'ošu (MM), ja ny χ'ožu (MM), ny zazdr'ošču imu (P), še r'oblu troxa (P), d'yvlu ši (MM);

2 os. l. poj. (**K I**) – ny'eš? (MM), χ'oče'š? (MM), de ideš? (MM), du k'or'niū pid'eš? (MM), ty znaje'š šo? (H), tu vuh'oń hur'yt a tu klad'eš (MM), a kijańka znaješ šo je? (MM), i'idy'eš? (P), byr'eš (P), m'ožyš (P), čo ty p'lačy'eš? (MM), ul'iju ny m'aješ (MM), šo ši hryz'eš (MM); (**K II**) – kryč'yš (MM), ja vže m'aju sklyr'ozu tr'ožu v'ydyš (MM, P), fχ'odyš (MM), syd'yš (H), m'usyš (MM), vže še m'učyš (MM);

3 os. l. poj. (**K I**) – tylyv'izor hr'aje (MM), boh zn'aje iak'i (H), pr'alka pyr'e (H), tam ši tre (H), χ'očy šoš fkr'asty (H), šo vin χce (H), udn'a z nyx ši klad'e ... lih'aje (H), vže ši r'uxaje 'juž rošnie ciasto na χleb' (MM), myn'e tam be'r'e (P), s'erce my dukuč'aje (P), ny zn'aju čy žyv'e (P), vin še žy'e (MM), vun'a tak k'azy (H), kur'ova pas'e ši (H), plyn'e (rička) (H), bu ši rozumaj'ito" d'ije' (MM), c'otka puvid'aje (MM), hust'yne'c ide (MM), kur'ova muhuk'a ny da'e (H), vun'a ry'e v'e i ry'e v'e (H), pr'odiš py'e'č'e (H), r'ižy'e (MM), vun'a vže z m'ista ft'ičy (MM), χm'ara py'r'ejdy / pu'i'de'm r'ano (MM), up'yšuii (MM); (**K II**) – žat' ny k'uryt (P), ny pa'lyt' ši i k'ury ši (H), kur'ova muhuk'a ny p'usty (H), čy nam p'ustyt' (H), p'ačka pryχ'ody (MM), χ'odyt pu t'oči (MM), dučk'a ny χ'ody (H), huv'ory (MM), k'elyšok m'usy m'aty svi'ti (H), b'atko m'usyt pilnuv'aty (H), dyr'ektor l'uby (MM), l'ubyt d'ityi zy syl'a (MM), tak myn'e kr'uty (P), v b'i'uri r'oby (P), s'ino k'osy (H), vun'a bižyt (H), m'ama d'ojit kur'ovu (H), m'ama hl'ady (H), k'aše'l my'e d'ušy (MM), v'ymne aš trišč'yt (H), h'ubyt ši fšo (H), stu'et iak syrut'a (MM), tam

stuŕ'it (c'erkva) (P), *vun'a vŕe ŕe buŕ'et* (MM), *s'ypy'e ŕe'* (MM), *v'ydy* (MM), *h'olo"s aŕ trymt'yt* (MM);

1 os. 1. mn. (K I) – *r'ano fstaŕ'emo* (MM), *zn'aŕ'emo* (MM), *duŕiŕŕŕ'aŕ'emo du r'avu* (P), *i tak ŕyv'emo ub'oŕe* (P), *t'ehnymo* (H), *my ny naŕik'aŕ'emo* (H), *ŕyk'aŕ'emo* (MM), *my pl'aŕy'emo* (MM), *my m'aŕmo... bud'ynok m'aŕemo v lub'yŕi* (P), *v lis fŕik'aŕ'mo* (MM), *my fŕik'aŕ'mo* (MM), *i'idemo tud'a na putoki... i'idem* (MM), *my ny naŕik'aŕ'em* (H), *m'aŕem ŕak'a z r'avu* (MM), *my d'umaŕ'em* (MM), *i'dem du d'omu* (H); (K II) – *my ŕe spym'o* (P), *d'yvymo ŕi* (H), *d'oŕimo rano i na v'eŕer* (H), *ŕymno / cybunym'o iak no!* (MM), *my 'obi sydym'o* (H), *ŕ'odym* (MM), *huv'orym* (MM), *hur'odymo svŕ' cyvnt'ar* (MM),

2 os. 1. mn. (K I) – *iak ŕc'ety'e* (H), *kuŕ'u ŕc'ety ?* (H), *vy ny ŕ'oŕe'ŕe ?* (MM), *ny ŕ'oŕe'ŕe ?* (MM), *ŕ'uiŕ'e* (H), *ŕyt'aŕete knyŕŕ'ŕe tu i zn'aŕete* (MM), *ŕ'uite a ŕo to ?* (H), *m'aŕe'ŕy ŕud'yty* (P), *m'aŕty vy iŕi'i zap'yŕanu ?* (H), *vy ny zn'aŕete de m'aŕete papir k'enuty* (H), *ŕi ŕic ny duv'idaŕty'e* (H), *d'umaŕete* (H), *znaiŕ'e iak'e to ŕmaŕn'e ?* (H), *m'oŕty'e zaŕpiv'aty* (MM), *ŕv'itky'e vy i'idete ?* (MM), *n'avyt' ny pizn'aŕete* (H), *ta iak vy k'aŕty'e* (H), *ty'liv'izor uhlid'aŕite'* (H); (K II) – *sydyŕ'e?* (MM), *v'ydyŕe'* (H), *b'aŕyte* (H, P), *r'obyty'e ti riŕni ŕaŕaty* (H), *sto'ŕiŕ'e* (MM);

3 os. 1. mn. (K I) – *ŕtr'aŕaŕut* (H), *vun'y ŕcut' ŕarub'yty* (MM), *ŕcut uhurud'yty cyvnt'ar* (P), *vn'uki ŕyŕ'ut tam* (P), *ŕy ŕe ŕyv'ut' ?* (P), *ŕo m'ŕ'ni m'oŕut ŕrub'yty* (MM), *f tim ny truŕ' (H), paŕ'ut ŕi kuŕ'ovy* (H), *kuhuŕy p'iŕut* (MM), *m'ama p'yŕut* (MM), *d'ity b'ihaiut* (MM), *tyŕ'er tak'oŕ pyŕ'ut ti kuŕuvaŕ'i* (H), *vun'y byŕ'ut t'orta* (H), *ŕpiv'aŕut* (H), *hul'aŕut* (H), *vŕe ŕi b'ut* (H), *trym'aŕut* (H), *pyŕiŕiŕ'aŕut* (P), *vun'y my'e'ni k'aŕut tak* (MM); (K II) – *tam ŕi b'avlat* (H), *tu ny l'ublat* (MM), *z lub'yŕi tak'i pyŕiŕiŕeŕ'* (H), *ŕ'odit* (MM), *kuŕaduŕaty ŕ'odeŕ'* (H), *ŕ'odaŕ du vy'rŕŕ'ate'* (MM), *vŕe tam kryŕ'at* (H), *ŕi d'ity r'odaŕ* (P), *nyŕi r'oblat namŕ'oty* (H), *vun'y huvoŕ'eŕ'* (MM), *pilnuŕaty tyŕ kuŕŕ'i ŕplat* (MM), *d'yvliŕ ŕi* (MM), *vun'y d'uraŕ* (MM), *huvor'eŕ' ftylyv'iz'ori* (MM), *pyŕiŕiŕiŕ'e... na pul'ovaŕe pyŕiŕiŕaŕ'* (MM), *ŕ'avŕat p'omnyki* (P), *ny v'irŕat* (MM).

Jak pokazuje przytoczony materiał ze względu na sposób realizacji *e* w sylabach nieakcentowanych możliwe jest wyrównanie w obrębie końcówek osobowych koniugacji I i II, np.: 2 os. 1. poj. – *m'oŕyŕ* (-yŕ < -eŕ) // *kryŕ'yŕ*, 3 os. 1. poj. – *ŕ'oŕy* (-y < -e) // *ŕ'ody* (-y < -yt'), 1 os. 1. mn. – *t'ehnymo* (-ymo < -emo) // *sydym'o*, 2 os. 1. mn. – *k'aŕty'e* (-yty'e < -ete) // *r'obyty'e* (-yty'e < -yte), *ŕ'uiŕ'e* (-i'e < -ete) // *sto'ŕiŕ'e*.

W nieakcentowanych końcówkach 1 i 2 os. 1. mn. czasu teraźniejszego -emo, -ete, po tematycznym *i*, następuje zwięźlenie *e*, w rezultacie czego mamy formy typu *duŕiŕŕŕ'aŕ'emo*, *ŕ'uiŕ'e*, *uhlid'aŕite'*. Odnotowano także przykłady, gdzie w omawianej pozycji *e* uległo całkowitej redukcji, np. *m'aŕmo*, *my fŕik'aŕ'mo*, *m'aŕty*, *ŕ'uite*, *ŕi ŕic ny duv'idaŕty'e*. W ten sposób powstaje swego rodzaju homonimia form 1 os. 1. mn. czasu teraźniejszego i 2 os. 1. mn. trybu rozkazującego.

W 3 os. 1. poj. czasownikow II koniugacji w końcówkach nieakcentowanych obocznie występują formy z i bez *t'*, np.: *k'uryt* // *ny k'ury*, *ŕ'odyt* // *ŕ'ody*,

l'ubyt // *l'uby*. Tendencja do zaniku *t'*⁽⁴⁾ w 3 os. l. poj. czasowników II koniugacji występuje w wielu innych gwarach dialektu południowo-zachodnioukraińskiego.

Wśród czasowników koniugacji I w 3 os. l. poj. wystąpił przykład *p'yšet myń'i c'otka* (MM), w który można interpretować jako archaizm z zachowaną końcówką *t*. Bardziej jednak prawdopodobne jest to, że owo zjawisko powstało pod wpływem końcówki 3 os. czasowników koniugacji II⁴.

Podobnie w 3 os. l. mn. czasowniki koniugacji I używane są z końcówkami koniugacji II, np.: *rust'at' (kunupl'i)* (MM), *hud'et' samul'oty* (MM).

Przykłady wyrównań analogicznych, które wystąpiły w 3 os. l. poj. odnotowano także w innych gwarach naddniestrzańskich, m.in. w okolicach Halicza i Lwowa⁵.

W badanych wsiach zapisano formy bezokolicznika *χοίτι* i *χίτι* 'chcieć' oraz formy osobowe *χ'οčy^e* // *χce*, *χ'οčy^ete* // *χc'ety*, *χcut'⁽⁶⁾*, których występowanie najprawdopodobniej należy tłumaczyć wpływem języka polskiego. Warianty czasownika ze zredukowaną samogłoską *o* występują także w innych ukraińskich gwarach południowo-zachodnich⁶, a także północnych, np. okolic Włodawy⁷.

Czasowniki *ī'isty*, *d'aty*, *pov'isty*, *b'uty* zachowały archaiczny typ odmiany w czasie teraźniejszym i przyszłym prostym. Odnotowano następujące przykłady:

ī'isty – *ī'isty ny d'ały* (MM), *ta īidn'a īiśc* (H), *vyč'eru še īiś* (H);

pov'isty – *tr'udno upuv'isty* (H), *īak vam puv'isty?* (H), *puv'īs šo ty huvur'yu* (MM), *vun'a m'oży^e še šo puv'īs* (H);

daty – *χtīu d'aty hr'oši* (MM), *ny daś ?* (MM), *p'aństvo p'aru gr'oši daśc* (MM), *hr'oši ny daś* (MM), *īid'en daś* (P), *zdaś dyt'yna* (MM), *vin vam p'omīč daś* (MM), *my ny dad'ut* (MM), *k'upyty ny dad'ut* (MM).

Czasownik *buty* we wszystkich osobach w l. poj. i mn. w czasie teraźniejszym ma formę *īe*, obok której stosunkowo często pojawia się archaiczna forma *īest* (*īes*), np.: *tak'oś īe pīvn'yca* (H), *υ m'eny īe v'ada s'erca* (P), *to īest ny n'aša* (P), *to īest z h'lyny* (H), *to īest z lat'yńskuho* (H), *p'oyno īes lud'yī* (H), *len ies tak'ēī plask'ati* (H), *tu īes puv'itre d'obre* (MM).

Formy czasu teraźniejszego tworzone od czasowników dokonanych wypełniają funkcję **czasu przyszłego prostego**, np.:

1 os. l. poj. – *puł'ožu na p'īecu* (MM) *īa sy h'īlī v'oźmu* (MM), *χοί dva r'oki še sub'i pux'ožu* (MM), *zar'oblu* (MM), *p'īdu v'lyko"šu* (MM), *īa ny zab'udu* (H), *īa zam'ovlu sub'i* (H), *pīd'u du c'erkvy* (H), *īa vam puk'ažu* (H), *za d'armo ny t'yšu* (P), *īa tī pru^o d'am p'ole* (MM),

⁴ Zob.: Я. Закревська, Система особових форм дієслова в західних говорах української мови, [w:] Українська лінгвістична географія, Київ 1966, s. 119.

⁵ Zob.: J. Janów, Gwara maloruska Moszkowiec i Siwki Naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych, Lwów 1926, s. 84; П. Приступа, Говірки Брюховецького району Львівської області, Київ 1957, s. 54.

⁶ Пор.: І. Верхратський, Говір батюків, „Збірник філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. XV, Львів 1912, s. 63; Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ. Oprac. i przyg. do druku M. Karaś, Kraków 1975, s. 124.

⁷ K. Pastusiak, Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy, „Rozprawy Slawistyczne UMCS 18”, Lublin 2004, s. 117–118.

2 os. 1. poj. – *du K'orniiu pid'eš ?* (MM), *ny v'izme's* (MM), *šo zr'obyš?* (MM), *ku'r'u z'ixcyš tu sy v'ožmyš* (H), *z'ajdy's* (P), *jak pid'eš?* (MM), *šo ty nab'ery's?* (MM), *ny pu'i'dy's* (MM), *myń'i sk'ažyš za m'osty* (MM), *dist'any's* p'ole (MM), *jak še pyryp'yšy's* (MM);

3 os. 1. poj. – *ž'in'ci nał'yje* (MM), *z'ytry* (H), *v'ožmy* (H), *te pyry'e vysł'o ši v'l'omyt* (MM), *de pid'e?* (MM), *ńic še ny zr'oby* (H), *dist'any ši* (H), *v'erny* (H), *z'itky'e pes ši v'id'yzvy* (H), *χ'l'opec z'it'am pr'yidy* (H), *kur'ovu v'ydujūt* (H), *m'ožy'e ty'e b'e zav'y'e z'e* (MM),

1 os. 1. mn. – *du m'ore pułytym'o* (MM), *pu'i'dem ti bel'ki v'ožmym i pryn'esy'e m k'ênem na k'l'atku* (MM), *m'ožy my k'upymo* (P), *m'ožy my k'upym* (P), *to'p'oli... z'r'ižy'e m* (MM), *šk'olu ubhur'odym* (MM), *uhur'odymo i ny dam'o š'itki* (P), *sv'oju kur'ovu zav'edymo* (H), *v'izm'emo t'uju* (H), *zub'ačym čy nam p'ustyt* (H), *v'ožmym kroju* (MM);

2 os. 1. mn. – *mu'syty'e p'ity du h'ańi* (H), *zub'ačyte'* (H), *m'usyty ši zapyt'aty* (H), *jak to vy p'otim puzbyr'ał'ty du k'upy?* (H), *vy še pid'ete' du n'eji?* (MM);

3 os. 1. mn. – *pidl'ohy pufarb'ujuť* (H), *p'iduť dušč'i* (H), *ž'eńci žnut'* (H), *vun'y myń'i v'yšyjuť* (H), *svo'ji ny k'uplat'* (H), *sk'ažut šo" to ny pr'aŭda* (MM), *d'ity p'iduť* (MM).

Formy czasu przyszłego złożonego czasowników niedokonanych składają się ze słowa posiłkowego *buty* w czasie przyszłym i imiesłowu na *-l-* (sporadycznie bezokolicznika). Formy odmiany czasownika *buty* są wyznacznikami czasu, osoby i liczby. Oto przykłady:

1 os. 1. poj. – *šo ja b'udu kupuv'au* (P), *pu ukr'ajinsku b'udu huvur'yu* (MM), *ja b'udu huvur'yu* (MM), *ja b'udu špiv'au* (H) *šo b'udu f'ik'au* (P), *b'udu tam syd'iu* (P), *šo ja b'udu puvid'au* (MM), *ja b'udu fšo šuk'ala* (MM), *ja b'udu pryjiz'aty i b'udu vitpravl'aty* (P);

2 os. 1. poj. – *b'udyš še žyn'yu ?* (MM), *ty še b'udy's mau* (MM), *χał'upu b'ude's buduv'au* (MM), *šo b'udy's rub'yla ?* (MM);

3 os. 1. poj. – *b'udy byu my'e n'e čy šo rub'yu* (MM), *vun'a b'udy rusł'a* (H), *b'udy m'ala naś'ine* (H), *še to'uč'y b'udy'e p'ole* (MM), *ny b'udy'e kurm'yla* (H), *b'udy h'arne k'ino* (P);

1 os. 1. mn. – *jak b'udemo mo'hł'y tak b'udemo χuv'aty* (MM), *b'udym hurud'lyły cvynt'ar* (MM);

2 os. 1. mn. – *še b'udy'e ty'e ši smiŭ'au* (MM), *vy b'udyty kupuv'au* (H), *b'udy'e to nahryv'aty* (H);

3 os. 1. mn. – *b'uduť p'asty χud'obu* (MM), *b'uduť hurud'lyły* (MM), *kuł'y vže b'uduť i'ixaty* (H), *vun'y b'uduť m'aty* (MM),

Wśród powszechnie występujących form z participium na *-l-* sporadycznie pojawiają się konstrukcje z bezokolicznikiem typu *vun'y b'uduť m'aty* (MM), *ja tam b'udu pryjiz'aty i b'udu vitpravl'aty* (P). Formy te zostały zapisane od informatorów z Mostów Małych i Potoków, którzy regularnie czytują prasę ukraińską i wyróżniają się dobrą znajomością literackiego języka ukraińskiego, dlatego też należy uznać je za wpływ języka ukraińskiego literackiego.

Na uwagę zasługują formy czasu przyszłego właściwe rodzajowi męskiemu, użyte w odniesieniu do kobiet, np. *šo ja b'udu huvur'yū* (MM), *b'udy byū my'e n'e čy šo rub'yū?* (MM), *še b'udy'e ty'e šī smi'au* (MM), *ja b'udu špiv'au* (H).

Większość tego typu form została zapisana od najstarszej z grona informatorów urodzonej w 1917 r. w Mostach Małych.

Formy czasu przeszłego tworzone są od tematu bezokolicznika czasowników dokonanych i niedokonanych.

W gwarach okolic Hrebennego występują dwie postaci czasu przeszłego – **prosta i złożona**.

Formy czasu przeszłego prostego tworzone od tematu dawnego participium na *-l-* przez dodanie końcówek rodzajowych *-ø*, *-a*, *-o* w liczbie pojedynczej. W liczbie mnogiej nie ma rozróżnienia rodzajowego, a wykładnikiem formalnym jest końcówka *-y*.

Liczba pojedyncza:

1–3 os. rodzaju męskiego – formy z końcówką *-ø*: *pry'n'is* (MM), *ja v'is tr'umnu* (MM), *t'ato zapr'e'χ* (H), *d'ido' myn'i ster* (v'ius'a) (MM), *ny m'ix tu vže b'uty* (MM), *lyst'ok šī sp'ik* (H), *deš pyrym'erz i pum'er* (P), *zas'tap* (H), *pes pryb'i'χ* (H), *dyry'y' ny zap'er* (MM);

1–3 os. rodzaju męskiego – formy na *-v* (*-y*): *zap'izn'av sy ūo tu ž'inku* (H), *šim vag'oniū tēhn'ūy* (MM), *χ'tiū še žyn'yty* (H), *kaz'av žy b'udu* (MM), *vin tak šoy sub'i* (H), *vin na'lyy* (MM), *t'yškuy k'ēdau t'ato du st'eli* (H), *prud'au driv'a* (H), *v nas načuv'au* (H), *pudyv'yū šī byz v'ikn'o* (H), *zač'eu v'it puč'atku* (MM), *pučihuv'au* (MM), *ty šī vže myū ne?* (H), *ja tam č'asto j'izd'yū* (P);

1–3 os. rodzaju żeńskiego – formy na *-la*: *fšo to strast'a zy s'eby* (H), *ja šī nastr'ačala* (H), *mulud'a myn'e ny χut'ila* (MM), *ja χt'ila pidv'yš:yty st'avku* (H), *tak'a r'ička p'lyla* (H), *var'yla p'op'il z vud'oju, zu'tyla* (H), *dyt'yna s'ala* (H), *sys'tr'a j'edna še t'yš'yla* (MM), *na m'ene' ny kryč'ala* (MM), *ja syd'ila čyk'ala* (H), *tam stu'jala mak'itra* (H), *maš'yna stysn'ula* (H), *puh'ladyla* (H), *m'ama to fč'ula* (MM).

3 os. rodzaju nijakiego – formy na *-lo*: *v blašk'aχ šī r'uχaty m'ušilo* (k'isto) (H), *jno šī t'yš'alo te pr'ydyvo* (H), *vun'o v'ysux'lo i tak šī tr'ymało* (H), *l'isn'yctvo še ny hud'yło* (MM), *tu b'ulo tak'e byskrul'eve* (MM), *h'orło bul'ilo* (MM), *zaluž'yło h'orło* (MM), *(v'isil'e) hry'e b'ińske šło* (H), *de vun'o tud'i prup'alo?* (MM), *py'ek'lo šī* (MM);

Liczba mnoga:

mak t'erly (H), *kur'ovy tam šly p'yty* (H), *h'obi šī užryb'yty* (H), *z vago'nu ścihn'uły* (H), *k'isto vže zamyn'aly na tv'erdo* (H), *kru'ely tag du dna* (kuruv'ai) (H), *t'yšće hrum'adyty* (H), *v'it:ahn'uły tu maš'ynu* (H), *pupryj'izž'ely* (P), *vdih'aly šī f sp'odni* (H), *jag b'uly p'iynični v'itr'y* (MM), *kur'vaj'i py'ek'ly* (H), *fšo spr'ytuvaly aš na nuv'yj rik* (H), *dušk'ē p'lyty* (H), *te pr'ydyvo zbyr'aly* (H), *pu-lusk'aly i suš'yty na s'oncy* (H), *vzym'i t'ip'aly* (H), *j'ajci l'ely* (H), *m'oji r'odyči ny χt'ily* (MM), *s'erpamy ž'aly* (H).

Formy proste czasu przeszłego właściwe są większości gwar ukraińskich, szczególnie gwarom południowo-wschodnim i poleskim, gdzie jest jedyną formą czasu przeszłego. Jednakże w gwarach wołyńsko-poleskich oraz południowo-zachodnich formy proste używane są obok form złożonych⁸.

Formy złożone czasu przeszłego tworzone są podobnie jak proste od tematu dawnego participium na *-l-* przez dodanie końcówek osobowych-enklityk, które powstały w wyniku przekształcenia form osobowych słowa posiłkowego **byti*. Formy złożone występują w 1 i 2 osobie liczby pojedynczej i mnogiej.

Liczba pojedyncza:

1 os. r. męskiego – *m'avym udn'u systr'u* (P), *tam rub'yvym* (MM), *v b'anku b'u'vim* (P), *f tim pygy'e'ri b'u'vym* (MM), *b'u'vim χ'l'opcy'e'm* (P), *pus'ydy'vim s t'yždiń* (P), *muluk'o pryim'av'im* (MM), *pustav'im na g'anku pus'ydy'iu* (MM), *kup'y'vim kur'ovu* (H), *tam χud'y'vim* (MM), *pišo'u'im na k'urs* (MM), *zhułus'y'vim śi* (MM), *p'asty m v'yhna'u* (H), *tyχ śiś lit šo m syd'iu* (MM), *tr'oška m t'azyu* (MM), *až žy m śi zdyvuv'au* (P), *žy m śi nam'učy'u* (P), *jak im v'yjšou* (MM), *jak im šk'olu skinc'y'u* (MM), *piš'ovjem pracuv'aty* (MM), *jak jem śi nap'y'u* (MM), *vd'avjem var'i'ata* (MM), *mav'i'em klup'otu* (MM);

1 os. r. żeńskiego – *χ't'ilam py'ryjt'y* (MM), *nač'ylam ji vyšyv'aty* (H), *k'apci m'al'am* (H), *d'umalam šo zvar'u* (H), *rustyn'al'am ti snup'y* (H), *d'vi zym'i χud'y'lam* (MM), *vže žun'ata b'ulam* (MM), *vže m sam'a py'ek'l'a* (H), *vn'uke' v'ydyty žy m ja piš'l'a pu krup'yvu* (MM), *t'ata m ny m'ala* (MM), *na pudv'iru m paluv'ala* (kur'ovu) (H), *r'uku m sy puž'ala* (H), *to še m pipr'ala* (MM), *vže m v r'avi f šk'oli buła* (H), *jak c'otka kap'ustu var'yla tu m b'ihala* (H), *vže m buła na pudv'iru* (MM), *jak jem pu'i'xala tam* (H), *jak im pitk'ėnuła* (MM);

2 os. r. męskiego – *m'aviś šč'aśca* (P), *v'yxuvaviś šoš* (MM), *v'ydyviś?* (MM), *ty vyχud'yviś* (MM), *tr'afyviś* (P), *to žy ś ny kur'y'u* (P), *d'obry žy ś f'ik* (MM);

2 os. r. żeńskiego – *ty piš'l'aś pu tu kur'ovu* (H), *ny v'ydyłaś še tak'oho c'ipa?* (MM), *ta išlaś tu vže įdy star'a* (MM), *ny b'yłaś (ul'iju)* (MM), *tu vž'elaś ś'imne* (MM), *jak iś pryjš'l'a šoš tu puvid'aj* (MM);

Liczba mnoga:

1 os. l. mn. – *piš'lyśmo fšo puvytn'aly* (MM), *m'alyśmo t'adnu χ'atu* (P), *b'u'lyśmo f χa't'upi* (MM), *pry'i'xalyśmo uo du sy't'a* (MM), *pryš't'yśmo* (H), *sv'oju kur'ovu v'yhna'lyśmo* (H), *m'uš'lyśmo fšo kup'yty* (MM), *v'yvylyśmo p'asty* (H), *t'u śmo sy puhuvur'yly* (MM), *kuruv'aj śmo tu py'ek'l'y* (H), *du^o tumaš'ova śmo i'izdyly* (H), *f k'aždi χ'ati śmo syd'ily* (MM), *n'ikuły śmo še ańi ny svar'yly* (MM), *tam vže śmo buły deś t'yždeń čis'u* (MM), *įn'q śmo v udn'oho husp'odara (ž'aly)* (MM), *st'udnu śmo pubuduv'aly* (H), *to pamnat'aju šo śmo pyruh'a ny dist'aly* (H), *tak iśmo i'ixaly z d'obrym kapit'anom* (MM), *tam yśmo piš'ly* (P), *t'u śmo b'ihaly na tu ma'i'iku i v'iti ś'e śmo tr'ymały* (H)

⁸ С. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 139.

2 os. l. mn. – *t'ujka t'eju ruk'oju tak uo pidnus'ylysty* (H), *zyb'ysty ny r'uxaly* (H), *b'ulysty z n'ymy?* (H).

W formach złożonych końcówki osobowe – enklityki występują w różnych wariantach: *-m*, *-ym*, *-im*, *-jem* (1 os. l. poj. r. m.), *-m* (1 os. l. poj. r. ż.), *-iś*, *-ś* (2 os. l. poj. r. m.), *-ś*, *-iś* (2 os. l. poj. r. ż.), *-śmo*, *-smo*, *-iśmo*, *-yśmo* (1 os. l. mn.), *-śty*, *-sty* (2 os. l. mn.). Kończówki osobowe mogą występować zarówno w postpozycji, jak i w prepozycji względem czasownika, mogą także łączyć się z innymi wyrazami.

Formy syntetyczne w okolicach Hrebennego w 1 i 2 os. zazwyczaj występują w zdaniach, w których podmiot – zaimek osobowy został opuszczony. Zdarzają się jednak odstępstwa od tej reguły, podobnie jak w prostej postaci czasu przeszłego zdarzają się odstępstwa od zasady, że podmiot powinien być wyrażony zaimkiem osobowym⁹, np.: *ja b'ihala tam z'avšy na tu kap'ustu / jak č'otka kap'ustu var'yła tu m b'ihala* (H), *ja na maš'yñi b'uła bu ruzv'azuwała / rustyn'alam ti snup'y* (H); *tam xud'yvim / ja na zab'avy m'alo xud'yu* (MM); *tato kus'yu a my pidbyr'aly / tato kus'yu, my pidbyr'alyśmo* (H); *i pižn'iš:y tam pracuv'au / piš'ovjem pracuv'aty... zač'ejim krav'ectvo / ruzluž'ym* (MM), *tam t'yždy'ň čys'u my xud'yły / te žyto vjez'aly // i tak xud'yłyśmo / i vjez'aly i vjez'aly te žyto* (MM); *piš'łyśmo fšo puvytyn'aly* (MM), *i piš'ou du mułuč'arny / v myłuč'arñi pracuv'au i na p'unjki / mułuk'o pryim'avim / pitn'ajčit ru'k'ij* (MM), *ja na zab'avy ma'lo xud'yu / choč bu to z'avšy to^h / 'aly si trafl'alo še tyx pių r'oku / trošką m l'azyu* (MM), *i ja puł'ixau tam // tam m'auim č'oču i v'ujka* (MM), *ty vyxud'yviš na dvir i žib'a dvyr'yj ny zap'er / a typ'er ko"ty b'ihajut* (MM) i in.

Formy złożone czasu przeszłego obecne są w większości gwar dialektu południowo-zachodnioukraińskiego¹⁰.

Obok form czasu przeszłego w zapisanym materiale zdarzyły się przykłady użycia form **czasu zaprzeszłego**, które składają się z formy czasu przeszłego na *-l-* oraz słowa posiłkowego *buty* również w czasie przeszłym, np.: *to si fšo vž'alo zap'alo* (H), *tak'oho" ny b'uło husp'odara žyby śmo b'uły v n'eho" ny rub'yły* (MM), *v iav'ožñi xto zn'aje jag b'uło b'uło* (H), *i tak b'uły z'łapały* (MM), *tu b'uła si ftu'p'yła b'uły puχuv'aly jak b'uły x'tiły, a ne tu b'uły v'ytehnuly du l'isa* (MM), *m'oży i b'uła pamñet'ala žyby ja b'uła b'lyš'e m'enye suš'it, tu bym b'uła pamñet'ala* (MM), *žyby ja b'uła šuk'ala za nym... o ja b'uła jo"ho zd'ybała* (MM) *žy p ja b'uła zn'ala ja b'uła fš'ila i b'ułam puł'ixala* (MM), *a na tim hur'odi, a b'uło t'ilo burak'ij si vr'odyło* (MM), *my žy b'uły zn'aly b'uły kaz'aly ta idy toj vidymkn'y* (H), *vun'a b'uła sy kup'yła* (H), *ja b'uła zn'ala žy vy b'udy'e ty'e kupuv'au ja b'uła vž'ala tu kur'ovu* (H).

Formy czasu zaprzeszłego znane są w gwarach południowo-zachodnich¹¹, a także w północnym typie gwar ukraińskich w okolicach Włodawy¹².

⁹ Por. С. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 139–140.

¹⁰ Zob. *Атлас української мови*, т. II, ред. Я. Закревська, Київ 1988, т. 245.

¹¹ *Історія української мови*, за ред. В. Німчука, Київ 1978, s. 305.

Formy **trybu rozkazującego** tworzone są w sposób syntetyczny (w 2 os. l. poj. i mn.) od tematu czasu teraźniejszego lub przyszłego oraz analityczny (w 3 os. l. poj. i mn.) przez dodanie do formy 3 os. czasu teraźniejszego czy przyszłego parykuły *nej*, *naǝ* lub *nyχ¹ai*.

W gwarach okolic Hrebennego, tak jak w języku ogólnoukraińskim, w 2 os. l. poj. występują następujące formy trybu rozkazującego:

a) z końcówką zerową -*ø* w 2 os. l. poj. w czasownikach z tematem na spółgłoskę *i*, np.:

fiik¹ai (P), *vy¹eh¹ai* (MM), *pu¹id¹ai* (MM), *zabyr¹ai* (H), *py^et¹ai* (H), *pry-již¹ai* (MM), *ny bi¹i si* (MM), *ty si ny śm¹i* (MM), *pu¹iš¹ai sa* (MM), *durubl¹ai še* (MM), *puraχ¹ui* (MM), *dav¹ai* (MM, P), *zahr¹i sy* (H), *pidl¹i* (H), *bud¹ui še* (MM);

b) z końcówką zerową -*ø* w 2 os. l. poj. w czasownikach z tematem na spółgłoskę twardą lub zmiękczoneą, np.: *ino še ruš z d¹omu* (MM), *ty si bav* (H), *zai¹id¹* (MM), *fsta¹n* (MM), *ni¹gd¹e my ny iit¹* (MM), *pry¹it¹* (P), *m¹ixal iit¹* (P);

c) z końcówką -*y* w 2 os. l. poj. w czasownikach z tematem na spółgłoskę, jeśli akcent pada na morfem fleksyjny (poza nielicznymi wyjątkami), np.: *hu-vur¹y* (MM), *lys¹y* (P), *vidimkn¹y* (H), *χud¹y* (H), *syd¹y* (H), *by^er¹y* (H), *rub¹y* (H), *pry¹id¹y pudyv¹χ si* (H), *pry¹izd¹y* (MM), *burun¹y tyb¹e b¹oży !* (H), *pal¹y f k¹uχny* (H), *v¹ye¹zy* (MM), *χud¹y* (H), *žyv¹y* (MM).

W części gwar naddniestrzańskich w czasownikach z prefiksami *vy-*, *pry-* i *in.*, których temat kończy się na spółgłoskę, w związku z przeniesieniem akcentu na końcówkę osobową -*y* w 2 os. l. poj., końcówka ta zostaje zachowana¹³. W okolicach Hrebennego zapisano następujące przykłady: *pryχud¹y* (MM), *vy-laz¹y na stryχ* (P) (zamiast *pryχ¹od¹*, *vy¹az¹*).

Zanotowano także nieliczne przypadki, gdzie nastąpił zanik końcówki, np. *χot¹* (MM, H)), *voš* (H). Podobne formy rozpowszechnione są również w innych gwarach zachodnio-ukraińskich, w tym naddniestrzańskich (w niektórych paralelnie do form na -*y*)¹⁴, a także innych gwarach z grupy gwar karpackich¹⁵.

Nierzadko spotyka się konstrukcje złożone z dwóch czasowników z formie rozkaznika. W funkcji partykuły występuje czasownik *dav¹ai*, np.: *dav¹ai šuk¹ai* (MM), *dav¹ai pry¹již¹ai* (MM), *dav¹ai try* ‘ucieraj’ (MM). Takie konstrukcje są właściwe przede wszystkim gwarom południowo-wschodnioukraińskim¹⁶, ale też polszczyźnie potocznej (*No dawaj chodź, spotkamy się u mnie, Dawaj, ude-*

¹² K. Pastusiak, *Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy*, „Rozprawy Slawistyczne UMCS 18”, Lublin 2004, s. 108.

¹³ Zob. Ф.Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966, s. 102; С. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 144.

¹⁴ І. Верхратський, *Говір батюків*, „Збірник філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. XV, Львів 1912, s. 64; О. Горбач, *Говірки Теребовельщини*, Мюнхен 1969, s. 160.

¹⁵ С. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 144; Я. Пура, *Говори західної Дрогобиччини*, ч. 1, Львів 1958, s. 74; Т. Kołodyska, *Opis systemu ukraińskiej gwary nadsańskiej we wsi Kalników w województwie podkarpacim*, Lublin 2002, (maszynopis rozpr. dokt. – Katedra Języków Słowiańskich KUL w Lublinie), s. 181.

¹⁶ Zob. Ф.Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966, s. 103.

rzymy na misje do McDonald'a)¹⁷ i tu najprawdopodobniej należy dopatrywać się źródła ich pochodzenia w badanych gwarach.

W 2 os. l. mn. występuje końcówki:

a) *-te* (*-e'*, *-y'*, *-y*), np.: *kutku'd'akai*ty'e*, *kv'okai*ty'e!* (H), *zapyt'ai*ty'śi* (H), *čy'e'k'ai'ty'e* (H), *ny nahryv'ai'te'* (H), *prub'uity'e* (H), *č'uiete'* (H), *č'uity'e* (H), *d'ai'te'* (MM), *prud'ai'te* (MM), *v'yžy'nte* (MM), *pid'lyity'e* (H), *b'yite* (MM), *zist'a'nte'* (MM), *sl'uxai'ty'e* (MM), *sprub'uity* (H);

b) *-it'*, np.: *pr'ošu by'e'r'it'* (H), *idit'* (H), *py'e'č'it' na kap'uści* (H), *py'erypruś'it'* (MM), *syd'it' sub'i* (P), *vužm'it' m'oho" kuń'a* (MM), *v'ybyri't sy* (H), *kuř'it sy* (MM), *ny kař'it* (H), *v'iž'it lyšk'i* (H).

Formy 3 os. l. poj. i 3 os. l. mn. tworzone są w sposób analityczny przez dodanie do formy 3 os. cz. teraźniejszego czy przyszłego partykuły *nej*, *naj* lub *nyχ'ai*, np.: *ta naj s'oχne* (MM), *naj pyryśpiv'aiut t'uju p'isnu* (MM), *naj b'ude' mur'os naj tr'oχa bulbu'o v'yne zmur'ozyt* (H), *nej v'yidy st'arša* (H), *nej śi na trav'i pas'ut* (H), *nej se* 'niech ssie' (H); *nyχ'ai vun'a r'obyt* (MM), *nyχ'ai sk'aży'e* (MM), *nyχ'ai k'upyt* (MM).

Partykuła *nyχ'ai* wystąpiła w mowie tylko jednego informatora z Mostów Małych, na którego skłonność do stosowania form przyjętych w języku ukraińskim literackim niejednokrotnie zwracałam uwagę. W zapisanym w Hrebennem materiale częściej występuje forma *nej*, w Mostach Małych natomiast obok wspomnianego wyżej *nyχ'ai* zanotowano partykułę *naj*.

W zapisanych tekstach wystąpiły nieliczne formy 1 os. l. mn., które mają końcówkę *-mo*, *-im*, np.: *χ'odmo* (MM), *v'ośmo* (MM), *kař'im* (MM). Wystąpiła także forma kończąca się na *-my*: *pryp'uśmy* 'przypuścmy' (MM), która jest zaadaptowaną pożyczką z języka polskiego.

Formy **trybu przypuszczającego** w gwarach ukraińskich okolic Hrebennego tworzone są przez dodanie do form czasu przeszłego partykuły *by*, rzadziej *b* (p). Partykuła *by* może występować w różnych miejscach zdania, np.:

m'oży by i ny χ't'ily (MM), *tu by d'umały ży v'erny* (H), *vy by pud'umały* (H), *m'oży my by vž'eły sv'oju kur'ovu* (H), *m'oży by ty i'e'dnu vluč'yū* (MM), *niχ't'o ny znaū by de ja śi pud'ila* (MM), *de b ja iij'i pizn'ala* (H), *to p śi zd'alo ubhurud'yty* (P), *b'uly p śi ftu'p'lyty* (MM).

Cechą gwar południowo-zachodnich, do których zalicza się gwary ukraińskie w okolicach Hrebennego jest posiadanie jeszcze jednej formy trybu przypuszczającego. Do partykuły *by* przyłączone są końcówki osobowe-enklityki¹⁸, np.:

1 os. l. poj. – *bym*: *ja vže bym davn'o zaχuruv'au* (MM), *buū bym śi ny dist'au* (P), *šo bym rub'yū* (r. ż.) (MM), *ja bym skaz'ala ży n'yñi je l'ipše* (MM), *bym ti pukaz'ala* (MM);

¹⁷ <http://tekstyhh.pl/index.php/THS-Klika/No-dawaj-chodz-feat.Praska-Ksiezniczka.html>, *Miejski słownik slangu i mowy potocznej* – <http://www.miejski.pl/slowo-Pacman>

¹⁸ Zob. Ф.Т. Жилко, *Нариси з діалектології української мови*, Київ 1966, s. 104; С.П. Бевзенко, *Українська діалектологія*, Київ 1980, s. 142.

2 os. l. poj. – *bys: bys daŋ my ruv'era* (MM);

1 os. l. mn. – *b'yśmo: b'yśmo piš'ly tam du čk'i* (P);

2 os. l. mn. – *byšty: byšty d'ały šoś tam* (P).

W okolicach Hrebennego zapisano również formy trybu przypuszczającego czasu przeszłego (ukr. умовний спосіб минулого часу; минулий умовний час) oraz zaprzeszłego, które tworzone są przez dodanie do zwykłych form trybu przypuszczającego czasownika *buty* w czasie przeszłym, np.: *m'avym z vuł'ni znoŋ luđ'yj kutr'i by za mn'oju b'uły v'odu sk'očyły* (MM), *to by si buło zavałyto* (H), *žy p ja b'uła zn'ała* (MM), *jaŋ by b'uły zt'apały...* *vun'y by xy'b'a i ru'zd'erły* (MM), *tu bym b'uła pam'net'ała* (MM), *še bym buŋ zdur'oŋ tu ja jho vže davn'o buŋ ubhurud'yŋ* (P).

Podobne formy odnotowano m.in. w okolicach Rawy Ruskiej, w gwarach na zachód od Drohobycza, a także w okolicach Włodawy¹⁹. Występują one także w wielu innych gwarach południowo-zachodnich, a także południowo-wschodnich²⁰.

Czasowniki zwrotne w gwarach naddniestrzańskich w okolicach Hrebennego tworzone są za pomocą zaimka zwrotnego (ukr. частка-цифіке) *še, si, śa* oraz formy skróconej *-ś*, np.: *vzaŋ še za huspuđ'arku* (P), *vun'y si kap'usty naŋ'iły* (H), *tam dist'avyla śa d'iŋka* (MM), *b'yłys deś dvi hud'yyny* (MM),

Zaimki te mogą występować zarówno w pre-, jak i postpozycji względem czasownika (z wyjątkiem *-ś*, które wystąpiły tylko w postpozycji. Formy na *śa* i *-ś* nie są zbyt rozpowszechnione na badanym obszarze. Wystąpiły one w mowie dwóch informatorów z Mostów Małych i należy je uznać za wpływ literackiego języka ukraińskiego.

W badanych gwarach, podobnie jak w języku ogólnoukraińskim, jak też innych jego terytorialnych odmianach, w stosunku do osób nieznanym, starszych oraz krewnych z pokolenia dziadków czy rodziców używane są różne **formy grzecznościowe**, np.:

a) formy 2 os. l. mn. czasowników czasu teraźniejszego, przyszłego lub trybu rozkazującego z końcówką *-te (-te')* oraz *-it (-it')*, np.: *vuiŋku, prud'aite k'oŋi kup'it sy sam'oŋit* (MM), *č'otko, ny b'iŋte' še* (MM), *m'amo, py'č'it na kap'uści* (H); zwroty do eksploratora: *vy b'uły?* (MM), *pr'ošu by'r'it* (H), *pyt'aŋte' (H), χud'it' zub'ačyte' (H), ny nahryv'aŋte' (H), prub'uŋte' p'otim v'ypraty (H), zn'aŋte'?* (MM), *še b'udyte si śmiŋaŋ* (MM), *č'uŋte a šo to?* (H), *vy m'aŋte' ty'ry-n'iŋku* (MM), *m'aŋte vy jii'i zap'ysanu?* (H), *b'ułysty z n'ymy?* (H),

b) formy 3 os. l. poj.: *zn'aŋe jak'i to ž'orna* (MM) (zwrot do eksploratora),

c) formy 3 os. l. mn. czasu teraźniejszego lub form czasu przeszłego), np.: *vun'y (mama) my'eŋi k'ažut* (MM), *t'ato χt'iły* (MM), *(m'ama) še ny pys'ały vže pu nim* (MM), *m'ama puŋ'iŋały znoŋ sam'i na ukraŋ'inu* (MM), *b'aba pum'erły* (MM).

¹⁹ I. Верхратський, *Говір батюків*, „Збірник філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. XV, Львів 1912, s. 66; Пура Я., *Говори західної Дрогобиччини*, ч. 1, Львів 1958, s. 75; K. Pastusiak, *Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy*, „Rozprawy Slawistyczne UMCS 18”, Lublin 2004, s. 108.

²⁰ С. Бевзенко, 1980, *Українська діалектологія*, Київ [Бевзенко1980: 143].

Młodsze pokolenie w większości nie stosuje już tych form w stosunku do rodziców i bliskich krewnych.

Jak widać z przedstawionego materiału formy czasownikowe zapisane w okolicach Hrebennego wykazują wiele cech wspólnych z innymi gwarami naddniestrzańskimi, a także innymi należącymi do dialektu południowo-zachodnio-ukraińskiego. Jako gwary rozwijające się na peryferiach ukraińskiego terytorium językowego, a od ok. 60 lat w bezpośrednim kontakcie z językiem polskim, zachowały wiele cech archaicznych i typowych dla większości gwar naddniestrzańskich. Można byłoby więc wnioskować, że system fleksyjny wykazuje dużą odporność na wpływy. Należy jednak pamiętać, że materiał gwarowy został zebrany od najstarszego pokolenia urodzonego między 1917 a 1933, dla którego gwara ukraińska była systemem prymarnym i jedynym środkiem porozumiewania się przez okres pierwszych 15–30 lat życia. Najprawdopodobniej, gdyby możliwe było zapisanie i porównanie materiału językowego od pokolenia średniego i najmłodszego wnioski byłyby inne. Zwiastuny tych zmian, choć nieznaczne, to jednak pojawiły się już w mowie najstarszego pokolenia: wpływy ukraińskiego języka literackiego (np. formy trybu rozkazującego z partykułą *nyx'aj*, zaimek zwrotny *śa*) oraz wpływy polszczyzny (konstrukcje trybu rozkazującego z partykułą *dav'aj*, forma 1 os. l. mn., *pryp'uśmy*). Formy „nowe” w gwarze występują jeszcze z dużo mniejszą częstotliwością i paralelnie z formami „starszymi”, różnie u różnych informatorów. Jednak tego, w jakim kierunku i jak daleko mogłyby pójść zmiany w obrębie fleksji naddniestrzańskich gwar ukraińskich na terenie Polski, nie będziemy mieli już szansy zaobserwować.

THE SYSTEM OF VERB FORMS IN UKRAINIAN TRANSNISTRIAN DIALECTS IN THE AREA OF POLAND

Summary. The subject matter of the article is the verb inflection of the Ukrainian dialect of Hrebennie and the neighbouring villages, Potoki and Mosty Małe, in the county of Tomaszów (Lublin voivodship). Until World War II those villages, as well as other neighbouring villages, used to be inhabited almost exclusively by the Ukrainians using West Ukrainian Transnistrian dialect. The material presents the oldest form of the dialect that could possibly be transcribed nowadays.

Key words: Ukrainian dialects in Poland, Transnistrian dialects, verb